

چهار رساله تاریخی و جغرافیایی قاجاریه

مصحح: کوروش صالحی

چهار رساله تاریخی و جغرافیایی قاجاریه

بازخوانی و تصحیح

کوروش صالحی

سرشناسه	صالحی، کوروش، ۱۳۶۸-، گردآورنده، مصحح
عنوان و نام پدیدآور	چهار رساله تاریخی و جغرافیایی قاجاریه / بازخوانی و تصحیح [و گردآوری] کوروش صالحی.
مشخصات نشر	تهران: ندای تاریخ، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	۱۱۲ ص.: نمونه؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۸۷۵-۶۴-۲
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	آصف الدوله، اللهیار بن محمد - سفرها - افغانستان - هرات - خاطرات
موضوع	سفرنامه‌های انگلیسی / Travelers' writings, English
موضوع	هرات (افغانستان) - سیر و سیاحت - قرن ۱۳ق.
	Herat (Afghanistan) - Description and travel - 19th century
	هرات (افغانستان) - جغرافیای تاریخی
	Herat (Afghanistan) -- Geography, Historical
	ایران - سیر و سیاحت - قرن ۱۳ق.
	Iran - Description and travel - *19th century
رده بندی کنگره	DS ۳۵۲
رده بندی دیویی	۹۱۵/۸۱۰۴
شماره کتاب‌شناسی ملی	۹۱۴۸۱۳۱
اطلاعات رکورد	فیبا

چهار رساله تاریخی و جغرافیایی قاجاریه

بازخوانی و تصحیح: کوروش صالحی

نظارت: موسسه و انتشارات ندای تاریخ

صفحه‌آرا: یوسف عزیزی مایوان

طراح جلد: ندا آقاجانی اولونی

چاپ اول: ۱۴۰۲ / تیراژ: ۵۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۸۷۵-۶۴-۲

قیمت: ۹۰/۰۰۰ تومان

راه‌های ارتباطی:

تلفکس: ۰۲۱۶۶۴۰۹۰۲۵

سایت: <https://nedayetarikh.com>

اینستاگرام: nedaye_tarikh

حق چاپ محفوظ و در اختیار موسسه و انتشارات ندای تاریخ است.

فهرست مطالب

۵.....	پیشگفتار
۲۷.....	کتابچه «سفرنامه هرات و مأموریت آصف الدوله»
۲۹.....	وقایع اصفهان و چراغعلی خان
۵۳.....	میرزاتقی خان امیرکبیر و قرارداد ارزنة الروم
۶۹.....	مأموریت آصف الدوله
۸۱.....	سفرنامه هرات «آنتوان مسیحی»
۱۰۱.....	پیوست‌ها
۱۰۱.....	پیوست الف
۱۰۶.....	پیوست ب
۱۰۷.....	کتابنامه
۱۰۷.....	نمایه

پیشگفتار

پژوهش در حوزه تاریخ آن‌چنان‌که بر اهل تحقیق مشخص است بسته به موضوع مورد مذاقه و تحقیق، منابع تحقیقی گوناگونی را نیازمند است. برخی از این منابع شامل منابع باستان‌شناسی نظیر سکه‌ها، ابزارها، سفالینه‌ها، کاشی‌ها و بناها و یا اسناد تاریخی و در کنار همه اینها نسخه‌های خطی است؛ که خود به چند دسته منابع تاریخی، جغرافیایی، خاطرات و سفرنامه‌ها و حتی دواوین شعری تقسیم می‌شوند. از آنجایی‌که هر یک از موارد ذکر شده خود سعی و کوشش اهل آن را می‌طلبد تا مواد تحقیقی لازم را در اختیار دیگر پژوهشگران قرار دهد، فعالیت، سعی و کوشش پیرامون هر یک از موارد فوق اهمیت و جایگاه این تلاش‌ها را در حین انجام پژوهش بر اهل تحقیق روشن می‌سازد. حال در این میان در مورد منابع مکتوب خطی برجای‌مانده و جایگاه مهم آن نیاز به صحبت جدی و جدیدی نیست؛ چرا که با توجه به تصحیح‌های چاپ شده از مهم‌ترین نسخه‌های خطی موجود در هر دوره تاریخی، پژوهشگران با مراجعه بدان‌ها نیازهای علمی و تحقیقی خود را برآورده کرده و می‌کنند. پس جایگاه و ارزش هر یک مشخص است و منابع خود گواهی از سیر و راز نهان و درونی‌شان می‌دهند. با این وجود و پس از جستجو و خوانش برخی نسخه‌های خطی کوچک، آنچه به نظر اینجانب با اهمیت جلوه کرد که در نهایت (تلاشی به‌اندازه بضاعت خود) اقدام به گردآوری مجموعه حاضر نمودم، آن بود که برخی از این رساله‌ها و کتابچه‌های خطی کوچک و به ظاهر کم اهمیت هستند که در میان نسخه‌های بسیار با اهمیت و نفیس به گوشه‌ای از کتابخانه‌ها و یا

مجموعه‌ها رانده و حبس شده و به حق، محجور گشته‌اند؛ اما اگر با دیدی انتقادی و تاریخ‌نگارانه نوین، نظری به این کتابچه‌ها داشته باشیم متوجه می‌شویم که این دست از دست‌نوشته‌های قدیمی بعضاً حاوی اطلاعاتی بسیار سودمند و گاه دست اول هستند که می‌توانند نگرش ما را به برخی از وقایع، شخصیت‌های تاریخی و یا مکان‌های جغرافیایی عمق بخشند، در راستای تحقیقات علمی وسعت دید پژوهشگر را گسترده‌تر از پیش کنند و یا در کنار آن نیز بعضاً برخی از حلقه‌های گم شده را هویدا و ابهامات را از مفاهیم تاریخی بر طرف سازند.

حال اگر بخواهیم در مورد ابعاد گوناگون پیرامون این دست کتابچه‌های خطی مختصر کلامی گفته باشیم اشاره به چند مورد به صورت موجز، بی‌شک برای خوانندگان خالی از لطف نخواهد بود. نخست آنکه در تحقیقات تاریخی بایسته است که پژوهشگر قبل از آغاز به نوشتن و تحلیل موارد لازم، ابتدا تا بدان‌جا که میسر است تمامی منابع لازم را جستجو و مطالعه کند تا پس از آگاه شدن از تمامی ابعاد قابل دسترس پیرامون موضوع مورد نظر به نوشتن، تحلیل و اظهار نظر پردازد؛ که در این میان با مراجعه به این دست کتابچه‌ها می‌توان با مواردی مواجه شد که در دیگر منابع دست اول بدان‌ها اشاره‌ای نشده است؛ دوم آنکه با علم به این موضوع که این قبیل کتابچه‌ها و رساله‌ها به وسیله رجال درجه دو و سه نوشته شده‌اند، و از آنجایی که از نقطه نظر افرادی از این جنس و طبقه که به عبارتی طبقه حایل میان دستگاه دیوانسالاری و جامعه بوده‌اند، طرز تلقی و زاویه دید جدیدی در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرد؛ سوم آنکه این دست نوشته‌ها می‌تواند کمک شایان توجهی نیز به تحقیقات تاریخ اجتماعی نماید. از آنجایی که منابعی که توسط رجال تراز اول دستگاه پادشاهان و سلاطین نوشته شده‌اند بیشتر به موارد دیوانسالاری و سیاسی پرداخته‌اند و کمتر صحبتی از تاریخ اجتماعی به میان آورده‌اند، این دست کتابچه‌ها می‌تواند خود راهگشایی هر چند کوچک در این دست از تحقیقات باشد. چهارم اینکه با توجه به حضور شخص نویسنده این قبیل آثار در محل وقوع حوادث و اتفاقات، بعضاً شاهد جزئیاتی بیشتر و دقیق‌تر از وقایع و یا شخصیت‌های مهم و تأثیرگذار، دخیل در حوادث و وقایع مهم تاریخی هستیم. پنجمین مورد را نیز می‌توان کمک‌کننده در موارد جغرافیای تاریخی در نظر گرفت. چرا که هر چه موارد گوناگونی از

توصیف جغرافیایی مکان و اماکن را در طول سده‌ها و سالیان مختلف در دست داشتیم، احتمال اینکه جزئیات بیشتری پیرامون تاریخ و یا علل تغییر و تحولات و غیره را بتوان کسب کرد و در پژوهش‌های خود از آنها بهره گرفت، بیشتر است. کوشش پیش روی، کتابچه‌ای خطی مشتمل بر سه گزارش مأموریت توسط آصف الدوله و یک سفرنامه ترجمه شده از شخصی با نام مستعار آنتوان مسیحی است. در فهرست‌نویسی صورت گرفته کتابچه نخست مشخصات کتابچه مذکور بدین شرح آمده است:

عنوان "سفرنامه هرات و مأموریت آصف الدوله" از مؤلفی ناشناخته، شماره ثبت ۷۶۴۵۰، خط نستعلیق، با جلدی گالینگور قرمز رنگ و عطف و کوشه تیماج آبی، قطع ۱۴/۵ × ۲۲/۵ سانتی‌متری، ۳۳ گ. ۱۳ س.^۱ شناسه مدرک ثبتی در کتابخانه مجلس ۵۲۱۵-۱۰ و شماره بازیابی ۹۹۱۶/۳ است و اسکن آن در تارنمای کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه ملی ایران قرار گرفته است. خط نسخه آنچنان که در فهرست‌نویسی آمده و همچنین از بررسی نسخه پیداست "به دو خط نوشته شده و خط رساله سوم پخته است" و رکابه‌نویسی هم دارد.^۲ نسخه مذکور توسط آقای محمدحسین خبره فرشچی فروخته شده است.

کتابچه دوم آنچنان که در فهرست‌نویسی کتابخانه ملی آمده با عنوان "سفرنامه هرات" از مترجمی به نام آنتوان مسیحی است با ذکر این نکته که نام نویسندۀ در نسخه نیامده است. وی یکی از سیاحان انگلیسی است که در سال ۱۲۷۴ق از تهران به سوی هرات حرکت کرده بود، آخرین منزلی که وی نگاشته و در مورد آن صحبت کرده مشهود و طبقه است. این متن در ۱۲۸۴ق ترجمه شده و متن کنونی آنگونه که مرحوم عبدالله انوار نسخه‌شناس و فهرست‌نویس می‌گوید پس از حذف زواید و حشوئیات و آنچه از نظر وی مفید و مناسب بوده، نوشته شده است؛ و شاید به همین سبب است که مابقی متن از طبقه تا به هرات امروز موجود نیست. کتابچه حاضر در ۲۲ برگ و هر برگ در ۱۰ سطر در اندازه ۷۲ × ۱۲۵ و قطع ۱۱۰ × ۱۸۰ به خط نستعلیق خوش، بر روی کاغذ فرنگی نخودی و آهارمهره می‌باشد. متن دارای تزئیناتی نظیر جدول دور متن به زر محرز و

۱. حافظیان بابل، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۱، ص ۱۳۲.

۲. همان.

مشکی و همچنین کمنداندازی به رنگ سرخ است. همچنین نوع و تزئینات جلد نیز شامل تیماج قهوه‌ای یک‌لا و اندرون کاغذ آبی است. فروشنده نسخه مذکور جناب آقای محمدحسین خیره فرشچی به کتابخانه ملی ایران بوده این نسخه به صورت دیجیتالی بر صفحه تارنمای کتابخانه ملی موجود و شماره دستیابی آن نیز ۳۱۳۷۶-۵ است.

از جمله موارد لازم به توضیح که در بازنویسی متن بدان کوشش شده، این است که متن به لحاظ قواعد دستور زبان فارسی کنونی به صورت جدانویسی و استفاده از نیم‌فاصله خوانش و تایپ شده است و تنها به‌عنوان نمونه چند مورد از موارد چسبیده در پاورقی توضیح داده شده است. موارد استفاده از تشدید عیناً همان است که در اصل نسخه‌ها آمده و تنها مواردی که بر کلمه‌ای تشدید گذاشته شده و در موارد دیگری که بر همان کلمه تشدید استفاده نشده، به منظور رعایت اصول همه یک دست شده است. در ۱۹ مورد نیز در پاورقی‌ها مواردی که در نوشتار ناهنجاری مشاهده کردیم، توضیح ارائه شده و جهت ارتباط‌گیری افزون‌تر خواننده با ماده نسخه، در پیوست عیناً بخش مورد نظر به صورت اسکن آمده است. در سه مورد نیز، یعنی پیوست الف ۸، الف ۱۱ و الف ۱۳ به دلیل تشکیک در خوانش اسکن بخش مورد نظر نیز آمده است تا در صورت خوانش اشتباه و یا خوانش بهتر از سوی خواننده محترم ابهام بر طرف شود و به اصطلاح واژه مذکور شهید نشده و این کوشش به بیراهه نرود.

در آخر لازم می‌دانم از زحمات بی‌دریغ و فراوان جناب آقای دکتر محسن روستایی مشاور عالی، سند پژوه، معلم خط سیاق و فهرست‌نویس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران مراتب کمال سپاس و قدردانی خود را ابراز کنم، چرا که از سالیان گذشته که بنده در کلاس‌های ایشان شرکت می‌کردم و پس از آن به‌واسطه همکاری و تلمذ در محضرشان بودم و درست از همین زمان بود که با زوایای گوناگون اسناد تاریخی و نسخه‌های خطی آشنا شده و به اندازه قوه توانستم از آموزش‌هایشان بهره‌گیرم و حال نیز اگر تشویق‌ها، راهنمایی‌ها و کمک ایشان در مراحل مختلف این کار از قبیل راهنمایی در اعتبارسنجی کتابچه‌ها و کمک در خوانش موارد دشوار و غلط‌گیری‌هایشان نبود، بی‌شک این کوشش با این کیفیت به پایان نمی‌رسید. همچنین لازم می‌دانم مراتب تشکر خود را از مجموعه فرهنگی آموزشی نشر «ندای تاریخ» دوستان و همکاران قدیمی خودم سرکاران خانم آقابالا زاده و فتحعلی‌زاده ابراز کنم که در تمامی مراحل انتشار کتاب با راهنمایی و

کمک‌های دلسوزانه در رفع برخی اشکالات و ارائه نکات سودمندی که حاصل چندین سال فعالیت پرثمرشان در این عرصه است به غنای هر چه بیشتر این اثر کمک شایان توجهی نمودند. با این وجود تمامی اشتباهات و یا غلط‌های احتمالی در این کوشش بی‌شک متوجه بنده خواهد بود و امید دارم شما خوانندگان عزیز بنده را از راهنمایی‌های خود بی‌نصیب نگذارید. سخن خود را با کلامی از دریای گسترده فرهنگ و ادب فارسی و یکی از قلعه‌های آن، حضرت سعدی به پایان می‌رسانم.

سختن چه فایده گفتن چو پند می‌نیوشم	مرا مگوی که سعدی طریق عشق رها کن
و گر مراد نیابم به قدر وسع بکوشم	به راه بادیه رفتن به از نشستن باطل

کورش صالحی^۱

زمستان ۱۴۰۱ ش

تهران، ایران

شش
هزار و نه تومان

ممدول این دولت روز از ذوق و سپید است اینجست قدر در پیش است بجا
روح الامین نهاده این نهاده و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را
نست و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت
ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را
آنها را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را
با تمام رسانده به است تمام آن نهاده و بخواهد که ما را در شرف و کرامت
در آستانه اینجهان ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت
و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت
نماید و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت
انکه در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را
که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را
و بخواهد که ما را در شرف و کرامت و بخواهد که ما را در شرف و کرامت

انکه

